"והיו לאחדים בידך" -
דרכיהם של יוסף ויהודה

מפי הרב חיים איידלס

לעילוי נשמת

צפורה (אנגלמן) **בת אשר זליג וביילה צירל ז"ל**

הרב אברהם יהושע (צוקרמן) **בן אריה זצ"ל**

"והיו לאחדים בידך" - דרכיהם של יוסף ויהודה

הנה המלכים - זה יהודה ויוסף

בפרשת ויגש מובא תיאור רחב לגבי המחלוקת בין יוסף ליהודה. תחילת המחלוקת נעוצה בחלומות יוסף והוצאת דיבת אחיו רעה, שבשלהם גזר יהודה על יוסף דין מיתה כדינו של מורד במלכות. כתוצאה מכך נוצרה מחלוקת שלימה, בגינה יוסף ירד למצרים. מכח ירידה זו מגיעים אנו לנקודת השיא - המפגש המחודש של יוסף ויהודה במצרים.

מלמדים אותנו חכמים במדרש (בראשית רבה צג ב):

""כי הנה המלכים נועדו עברו יחדיו" (תהלים מח ה). "כי הנה המלכים" - זה יהודה ויוסף, "עברו יחדיו" - זה נתמלא עברה על זה וזה נתמלא עברה על זה. "המה ראו כן תמהו" - "ויתמהו האנשים איש אל רעהו" (בראשית מג לג), "נבהלו נחפזו" - "ולא יכלו אחיו לענות אתו כי נבהלו מפניו". "רעדה אחזתם שם" - אלו השבטים, אמרו מלכים מדיינים אלו עם אלו אנו מה איכפת לנו, יאי למלך מדיין עם מלך".

התוועדותם של שני המלכים, יהודה ויוסף, נמשכת לכל אורך ההיסטוריה של עם ישראל. בתקופת המלוכה נחלקה המלכות לשני חלקים - מלכות יהודה ומלכות ישראל (מלכות אפרים). החלוקה הזו היא חלוקה עמוקה ביותר, משום שיש כאן שני ביטויים שונות להנהגת מלכות שמיים ולעבודת ה'. לחלוקה הזו מכוונת גם המלכות העתידית של משיח בן-יוסף ומשיח בן-דוד. מראש תכנן בורא עולם כי תהיינה שתי מלכויות אלה בעולם באופן שסותרות הן זו לזו כבר מראשית הווייתן.

בנבואת יחזקאל (לז טו-יז) אומר הקב"ה: "ואתה בן אדם קח לך עץ אחד וכתב עליו ליהודה ולבני ישראל חברו ולקח עץ אחד וכתוב עליו ליוסף עץ אפרים וכל בית ישראל חברו. וקרב אתם אחד אל אחד לך לעץ אחד והיו לאחדים בידך". רק לעתיד שתי מלכויות אלה יתאחדו למלכות אחת. על שתי מלכויות אלה תוקנו לנו בתפילה שתי ברכות: "ולירושלים עירך ברחמים תשוב" כנגד מלכות ישראל, מלכות יוסף, שהיא 'כסא דוד' עליו מתפללים אנו "וכסא דוד עבדך מהרה לתוכה תכין". על גבי הכנה זו - "את צמח דוד עבדך מהרה תצמיח", מלכות בית דוד, מלכות יהודה. התקיימות ברכות אלו תהיה רק כאשר כל מלכות תשלים את חברתה, כאשר יתקיים "אפרים לא יקנא את יהודה ויהודה לא יצר את אפרים" (ישעיהו יא יג).

יהודה ויוסף - דרכים בישראל

עלינו להעמיק במהותם של יוסף ויהודה, בהבנת השיטה הרוחנית של בית יוסף ובית יהודה, על מנת שכל אחד יוכל להשלים את תפקידו הראוי לו ולהבין כיצד ישלימו השיטות זו את זו. כל יחיד בעולמו צריך לדעת שיש שיטת עבודת ה' של בית יוסף ושל בית יהודה, וכששני החלקים יתאחדו יחדיו יושלם התיקון הכללי.

כפי שביארנו השבטים דנו את יוסף למיתה מדין מורד במלכות, משום שיהודה הוא מלך ישראל המיועד. זוהי כוונת לשון האחים "המלך תמלך עלינו אם משול תמשל בנו" (בראשית לז ח). מאידך המלכות ראויה היא גם ליוסף, כפי שמופיע בזהר ובקדמונים כי ישנו מושג של מלכות יוסף - 'משיח בן יוסף'. זהו טעם חלומותיו של יוסף, שאכן התגשמו בסופו של דבר בהיותו משנה למלך מצרים. יש להתבונן מה מלכות יוסף במצרים מועילה לעם ישראל, הלא אין זו המלכות לה אנו מצפים כי אם המלכות המקווה של בית דוד. אך אם נתבונן בברכותיו של יעקב נמצא כי יעקב מאריך במיוחד דווקא בברכותיו של יוסף - "בן פרת יוסף בן פרת עלי עין בנות צעדה עלי שור. וימררהו ורבו וישטמהו בעלי חצים. ותשב באיתן קשתו ויפזו זרעי ידיו מידי אביר יעקב משם רעה אבן ישראל. מאל אביך ויעזרך ואת שדי ויברכך ברכת שמים מעל ברכת תהום רבצת תחת ברכת שדים ורחם. ברכת אביך גברו על ברכת הורי עד תאות גבעת עולם תהיין לראש יוסף ולקדקד נזיר אחיו" (בראשית מט כב-כו).

עם ישראל מחולק לשני סוגי יהודים - יהודי של יוסף ויהודי של יהודה. ישראל נקראו מחד על שמו של יוסף "רעה ישראל האזינה נהג כצאן יוסף" (תהלים פ ב), ובמיוחד על שמו של אפרים "הבן יקיר לי אפרים" (ירמיהו לא יט). הסיבה לכך היא משום שיוסף נשלח למחיה לפני שאר אחיו כדי לקיימם במצרים. מאידך נקראו ישראל על שמו של יהודה "היתה יהודה לקדשו ישראל ממשלתיו" (תהלים קיד ב), משום שמלכות ישראל הייתה בעיקרה מכח שבט יהודה ובית דוד. החלק הרגיל והסטנדרטי באומה הישראלית נקראת על שמו של יוסף, בעוד המיוחדים שבעם - הנשיאים נקראו על שם יהודה.

מלכות יוסף - צדקות

שאול זכה להיות המלך הראשון שקם לעם ישראל, שאמנם לא היה מבני יוסף אך היה מבניה של רחל, ובכך הביא לידי ביטוי את מלכות בית יוסף. דוד המלך שהחליפו במלכות היה ראש מלכי בית דוד. חז"ל (יומא כב:) השוו בין שאול לדוד:

"שאול באחת - ועלתה לו, דוד בשתים - ולא עלתה לו. שאול באחת מאי היא? מעשה דאגג, והא איכא מעשה דנוב עיר הכהנים? אמעשה דאגג כתיב "נחמתי כי המלכתי את שאול למלך". דוד בשתים, מאי נינהו? דאוריה ודהסתה".

שאול עבר עבירה אחת כשלא איבד את זכר עמלק, ובכך גרם לעצמו לאבד את המלוכה, "ויאמר אליו שמואל קרע ה' את ממלכות ישראל מעליך היום ונתנה לרעך הטוב ממך"

(שמואל א טו כח). אמנם דוד המלך עבר שתי עבירות ובכל זאת נשארה המלכות בידיו. כל אחד מעם ישראל מצווה להיות צדיק כיוסף, ואם חלילה עושה הוא מעשים רעים אין הוא מצדיק את זכות קיומו כבנו של יוסף, שכל מעלתו באה לו מצדקותו. מעלה זו מודגשת בדברי חכמים בגמרא (סוטה לו:): ""ותתפשהו בבגדו לאמר וגו'". באותה שעה באתה דיוקנו של אביו ונראתה לו בחלון, אמר לו: יוסף, עתידין אחיך שיכתבו על אבני אפוד ואתה ביניהם, רצונך שימחה שמך מביניהם?". אם יוסף ייפול בעבירה הרי שיאבד את שמו המיוחד, תפקידו המיוחד, בעם ישראל. כל תפקידו ומעלתו של יוסף בנויה על היותו צדיק נמנע מכל עבירה שבעולם. יוסף מנהיג את עם ישראל בכח המיוחד הזה, ותובע הוא מכל אחד מאיתנו להידבק בעבודת ה' באופן כזה שאין שום חטא בא לידינו.

בשל מדרגה רוחנית זו זכה ליוסף למלוך במצרים על כל העולם. לא היה ויהיה אדם עד ביאת משיח שזכה למדרגה המופלאה הזו של שליטה על כל העולם כולו מלבד יוסף. כל זאת בזכות העמידה המופלאה שלו בניסיון. זו הייתה הסיבה גם למה שזכה ליוסף לברכה גדולה של שפע כזה שאפילו האבות לא בירכו ונתברכו בו - "מאל אביך ויעזרך ואת שדי ויברכך ברכת שמים מעל ברכת תהום רבצת תחת ברכת שדים ורחם. ברכת אביך גברו על ברכת הורי עד תאות גבעת עולם" (בראשית מט כה-כו). כל זה משום ש"בן פרת יוסף בן פרת עלי עין בנות צעדה עלי שור" (שם כב) - "בנות מצרים היו צועדות על החומה להסתכל ביופיו. ובנות הרבה צעדה, כל אחת ואחת במקום שתוכל לראותו משם" (רש"י שם), ובכל זאת יוסף לא מסיט עיניו שמאלה וימינה אלא "עלי שור" - מיישיר מבטו אל עבר תכליתו להיות בצדקות גמורה. יוסף בונה במצרים שהייתה ערות הארץ את התשתית-היסוד של עם ישראל, שעניינם היא הצדקות "ועמך כלם צדיקים".

לכן כשהקב"ה בוחר להמליך מלך ראשון על עם ישראל, בוחר הוא את האדם הצדיק ביותר, ""בן שנה שאול במלכו", אמר רב הונא: כבן שנה, שלא טעם טעם חטא" (יומא כב:). משום מידתו המיוחדת שזיכתה אותו במלכות, אובדת המלכות ממנו עם עשיית חטא אחד ויחיד. עם עשיית החטא נאבדת מדרגת 'צדיק' משאול, ושוב אין הוא ראוי לשאת את המלכות שמכח תכונה זו. הצדקות היא מיוחדת בכך ששגיאת מה בה מבטלת את כל ערכה ומדרגתה. כפי שביארנו עיקר עם ישראל נקרא על שם יוסף משום שתביעת צדקות גמורה זו מוטלת על כל אחד ואחד מישראל.

מלכות יהודה - רצון ה'

מלכות יהודה שונה היא בעבודתה. בברכותיו של יעקב מוכיח הוא לחלק מבניו, ראובן שמעון ולוי. משמומע יהודה תוכחות אלו נסוג הוא לאחור, שלא יוכיחנו אביו על מעשה תמר. אמנם יעקב נוהג עם יהודה להיפך, אין הוא מוכיחו כי אם אומר לו "יהודה אתה יודוך אחיך" (בראשית מט ח) על שם זה שהודה במעשיו ושב בתשובה . לא מצינו בשום מקום שיהודה מתואר בתואר של צדקות, כי אם אדרבה הנהגתו נבעה דווקא מכח חטאיו ותשובתו, כפי שלימדונו חז"ל (יומא כב:): "אמר רב יהודה אמר שמואל: מפני מה לא נמשכה מלכות בית שאול? מפני שלא היה בו שום דופי. דאמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יהוצדק: אין מעמידין פרנס על הציבור אלא אם כן קופה של שרצים תלויה לו מאחוריו, שאם תזוח דעתו עליו אומרין לו חזור לאחוריך". שאול המלך, נצר לבנימין בן יעקב, שזכה והיה אף ממידתו של יוסף, שלא היה בו חטא כלל כי אם מת בעטיו של נחש (שבת נה:). אמנם דוד המלך זכה למלכות מכח היותו נושא קופה של שרצים, דוד בא מרות המואביה, הולדתו הייתה באופן מורכב ובמהלך חייו מצינו שנזקק לשוב בתשובה על מעשיו. ודאי ששאול היה גדול במעלתו האישית מדוד, כלשון המדרש (ילקוט שמעוני שמואל ב קנז): ""שגיון לדוד אשר שר לה' על דברי כוש בן ימיני". אמר לו הקדוש ברוך הוא לדוד: דוד, שירה אתה אומר לפני על מפלתו של שאול? אלמלא אתה שאול והוא דוד אבדתי כמה דוד מפניו. והיינו דכתיב "שגיון לדוד אשר שר לה' על דברי כוש בן ימיני". כתיב "כוש" והלא שאול שמו? אלא מה כושי משונה בעורו אף שאול משונה במעשיו ובמראיו (למעלה), שנאמר "משכמו ומעלה גבוה מכל העם"". שאול לכאורה גדול מדוד, אבל דווקא גדולה זו היא הגורמת לו באחת לאבד את כל מלכותו. דוד נשאר שלם גם אחר חטאו, כי הוא אותו דוד המלך.

הקב"ה נוהג עם דוד ובניו במידה אחרת. על מלכות דוד אומר הקב"ה: "אני אהיה לו לאב והוא יהיה לי לבן והכחתיו בשבט אנשים ובנגעי בני אדם. וחסדי לא יסור ממנו כאשר הסרתי מעם שאול אשר הסרתי מלפניך" (שמואל ב ז יד-טו). על אף שמבית דוד יצאו מלכי רשע, דוגמת מנשה שלא היה בכל העולם מלך רשע כמותו, אין מלכות בית דוד מסתקלת כי אם נשארת לעולם. מלכות יהודה ובית-דוד אינה תלויה בצדקות אלא בבחירה האלקית ביהודה ובדוד. בעוד מלכות יוסף ושאול תלויה במעשי האדם ובצדקותו.

---

[1] "הרי שמעון ולוי יצאו אף הם פניהם מכורכמות, והיה מתירא יהודה שלא יזכור לו מעשה תמר. התחיל קורא לו "יהודה אתה יודוך אחיך". אמר לו הקדוש ברוך הוא אתה הודית במעשה תמר יודוך אחיך להיות מלך עליהם" (בראשית רבה צט ח).

הדין ולפנים משורת הדין - צדקות וביטול

כנגד שתי צורות הנהגה מול היהודי ישנן גם שתי הנהגות בכלל בעולם; האחת היא הנהגת הדין והמשפט, שאם אדם עושה טוב הוא זוכה ואם חטא הוא מאבד. ההנהגה השניה היא הנהגת עם ישראל באופן שלא תלוי בצדקות של עם ישראל, אלא בחסד ורחמים כאהבת אב לבנו. יהודה על אף מעידתו בפרשת תמר זוכה לברכת אב לבנו "אתה יודוך אחיך", הוא נשאר יהודה, וכן דוד שנשאר במלכותו על אף שתי נפילותיו. הנהגה הזו אינה לפי הדין, אלא לפנים משורת הדין. בעבודת ה' של היהודי יש אפשרות לנהוג בצדקות ויש דרך של לפנים משורת הדין. יוסף הוא סמל הצדקות, צדיק יסוד עולם, ללא חריגה של פרט אחד מכל מעשיו חוץ לרצון ה'. מלכות יהודה היא מלכות של לפנים משורת הדין, באופן שמעשיו לא מכריעים כנגדו. הנהגה זו היא כנגד הנהגתו שלו בעצמו, שידע לומר "צדקה ממני", לצאת מהמקום הראוי לו בכדי לעשות רצון ה'.

עבודת הצדקות ושורת הדין מול עבודה של לפנים משורת הדין מתבטאת בעוד היבט. אנו רואים הבדל בין ההתייחסות של שאול ודוד במלחמות נגד פלשתים. שאול נצטווה על ידי שמואל להמתין עם הקרבן למועד אשר יורה לו. בראות העם כי פלשתים עומדים להכריעם במלחמה דוחקים הם בשאול כי יזדרז ויקריב את הקרבן תיכף ומיד, וכך עושה שאול. משמגיע שמואל אומר הוא לשאול: "נסכלת, לא שמרת את מצות ה' אלהיך אשר צוך כי עתה הכין יקוק את ממלכתך אל ישראל עד עולם. ועתה ממלכתך לא תקום בקש ה' לו איש כלבבו ויצוהו ה' לנגיד על עמו כי לא שמרת את אשר צוך ה'" (שמואל יג יג-יד). איבוד מלכות שאול באה בשל מה ש"לא שמרת את מצות ה' אלהיך". דוד עומד אף הוא בניסיון דומה. "ויספו עוד פלשתים לעלות וינטשו בעמק רפאים. וישאל דוד בה' ויאמר לא תעלה הסב אל אחריהם ובאת להם ממול בכאים. ויהי בשמעך כשמעך את קול צעדה בראשי הבכאים אז תחרץ כי אז יצא ה' לפניך להכות במחנה פלשתים. ויעש דוד כן כאשר צוהו ה' ויך את פלשתים מגבע עד באך גזר". (שמואל ב ה כב-כה). המדרש (ילקוט שמעוני שמואל ב קמב) מלמד אותנו ביתר שאת מה התרחש בשעת ההמתנה: "כיון שיצא היו הפלשתים קרבים ובאים וישראל רואין אותם שלא היו רחוקים מהם אלא ארבע אמות. אמרו לו ישראל: דוד, מה אנו עומדים? אמר להם: מצווה אני מן האלהים שלא לפשוט יד בהן עד שאראה ראשי האילנות מנענעים, ואם פושטים אנו יד בהם אנו מתים, מוטב נמות זכאים וצדיקים ולא נמות רשעים, אלא אני ואתם נתלה עינינו אל הקדוש ברוך הוא. כיון שתלו עיניהם נענעו האילנות, ומיד פשטו יד, כמו שכתוב "ויעש דוד כן כאשר צוהו ה'". אמר הקדוש ברוך הוא למלאכים ראו מה בין דוד לשאול". בעוד שאול אחראי על צדקותו ומעשיו, ואותה אחריות מהווה גם את שורש איבוד מלכותו. דוד רואה את כל יסוד בחירתו מאת הקב"ה, ועיקר השתדלותו היא להקפיד ולהתבטל כלפי ה' יתברך. עבודת ההתבטלות אינה עבודה של צדקות, שעיקרה היא לעשות כראוי ולא לחטוא בדברים שאינם ראויים, כדרכם של בני יוסף. לעומת זאת, מלכי יהודה עבודתם לא הייתה להיות צדיקים כי אם להיות לפנים משורת הדין בטלים אל הקב"ה, "שאין על גביו אלא ה' אלהיו" (הוריות י.).

מי שנוהג בביטול כה רב כלפי הקב"ה לפנים משורת הדין, אף הוא זוכה להנהגה מידה כנגד מידה מאת הקב"ה של לפנים משורת הדין. בעוד שהעוסק בעבודת ה' כראוי ובשלמות בלבד, בלא ביטול כלפי שמיא, אין הקב"ה נוהג איתו אלא לפי שורת הדין ומסירו מן המלכות עם חטא יחיד.

שתי השיטות הללו יתקרבו לעתיד והיו לאחדים בידך, יהיו יסוד אחד ויחיד לעבודת ה' - צדקות גמורה וביטול לה, ואז נזכה לגאולה השלמה בהתאחדות משיח בן-יוסף ומשיח בן-דוד.